

BADIIY ASARLARGA BIOGRAFIK YONDASHUV

Xikmatoy Axrorjon qizi ABDULXAMIDOVA

katta o'qituvchi

Farg'ona davlat universiteti

Farg'ona, O'zbekiston

xikmatoy96@pf.fdu.uz

Annotatsiya

Maqolada biografik tahlilning badiiy asarga muallif "Men'i orqali yondashuvga asoslangan tahlil turi ekanligi, uning yuksak shaxsiy kuzatishlari asarda qaytadan gavdalanishi, ushbu holatlarni bog'liqlikda tahlil qilish ijodkorning umr bayoni va uning asari oralig'idagi integratsiyani ta'minlashi asoslab beriladi.

Tayanch so'zlar: muallif "Men'i, qahramon "Men'i, xronotop, biografik tahlil, ruhiy psixologizm, muallif biosferasi, peyzaj.

**БИОГРАФИЧЕСКИЙ ПОДХОД К ХУДОЖЕСТВЕННЫМ
ПРОИЗВЕДЕНИЯМ**

Хикматой Ахроржон кизи АБДУЛХАМИДОВА

старший преподаватель

Ферганский государственный университет

Фергана, Узбекистан

Аннотация

Биографический анализ - это тип анализа, основанный на подходе автора к художественному произведению через собственное «Я». Высокие личные наблюдения автора переосмысливаются в произведении. Анализ этих состояний обеспечивает интеграцию между жизненным повествованием создателя и диапазоном его работ.

Ключевые слова: «Я» автора, «Я» героя, хронотоп, биографический анализ, духовный психологизм, биосфера автора, пейзаж.

Badiiy asarni ijod mohiyati va ijodkorning asar yaratishdagi ruhiy olamini o'zida aks ettirgan materiallar asosida tahlil etish biografik tahlil sanaladi. Bunda biografik ma'lumotlardan farqli ravishda asar yaralishiga turtki bo'lgan voqelik, badiiy niyat hosilalari, badiiy yaratuvchanlikdagi ijodkorning ruhiy-psixologik holati, asar materialini san'at namunasiga aylantirish yuzasidan ijodkor kechinmalarini o'zida mujassam etgan individual masalalar qamrab olinadi. Ularning asarda namoyon bo'lishi xususida Yuriy Borev "badiiy asarni ijodkor shaxsi orqali o'qish uslubi" sifatida baholashi xususidagi fikrlarini Bahodir Karim "San'atkorning individual taqdiri uning ijodini talqin etishda kalit vazifasini

o‘taydi” [5;167] tarzidagi ijodkorning biografik biosferasi orqali o‘rganishga oid to‘g‘ri ta’kidini keltiradi.

Ijodkor tasvirlagan badiiy makon u yashab turgan geografik makon bilan bog‘liq holda tasvirlanadi. Shuningdek, ijodkorning tafakkuri va quvvayi hofizasi orqali olingan bilimlar bu tasvirlarni yana-da kengaytiradi, boyitadi. “Astronomik vaqt (ayrim Yevropa olimlarining qarashlarida kalendar vaqti (Skaliger, V.Grigorian) badiiy asarlarda qahramon hayoti va umr bayoni bilan bog‘langani uchun uni biografik vaqt tushunchasi bilan bog‘liq holda talqin qilinadi”. Estetik ideal va badiiy niyatni so‘z imkoniyatlari orqali ifodalash badiiy adabiyotning yetakchi xususiyatlaridan biridir. Yozuvchi asosiy g‘oyani nazarda tutgan holda makon va zamon modelini yaratadi. Bu model dastlab ijodkor tafakkurida shakllanadi. Ushbu yaratilgan badiiy makon ma’lum bir muallif tasvirlagan dunyoning badiiy modeli, ya’ni metafora orqali dunyoni modellashtirish sanaladi. Natijada yozilgan asarda ijodkorning biosferasiga xos elementlar, u yashab turgan zamon va makon yangiliklari aks etadi. Bu elementlar badiiy asar tahlilida asarni tushunishni osonlashtiradi. Professor B.Karimov nazariy qarashlariga e’tibor berilsa, unda “adabiy makon asarning estetik qiymati yoki adibning badiiy mahorati yuzasidan deyarli hech narsani belgilab bermasligi, adabiy makon yozuvchining “mamlakati” ekanligi ta’kidlanadi. Bir maqolasida esa fransuz adibi O.Balzak ijodiy merosi adabiy ma’noda o‘z geografiyasiga, turli maqomdagi fuqarolariga egaligini e’tirof qiladi” [5;88] Shuningdek, Isajon Sulton bioolami orqali mustaqillik davri nasriga kirib kelgan darbadarlik motivi turli makon va zamonlardagi o‘zligini anglashga intilgan qahramonlar tasvirida uchraydi. “Badiiy asardagi vaqt birligini adabiy an’ana nuqtai nazaridan kuzatganda, badiiy vaqtni individuallashtirish holati ko‘p kuzatiladi. Chunki har qanday vaqt birligi shaxsning unga munosabatiga ko‘ra reallashadi. Badiiy asarda shaxsning vaqtga munosabati personaj va muallif munosabati orqali yuzaga chiqishi turli asarlarda farqli kechadi. Ayrim asarlarda qahramon biografik vaqti sifatida ko‘zga tashlangan bu hodisa boshqa bir turdagi asarlarda syujet vaqti sifatida yuzaga kelishi mumkin” [2;12] Demak, tasvirlangan badiiy voqelikni gavdalantirishda

yozuvchi yashagan makon va zamon tasviri to'liq gavdalantirilmasa-da, u yashagan badiiy biosfera, nazarda tutilgan detal tasviri orqali ushbu biografiyaga xos elementlarni ajratib olish mumkin. "Boqiy darbadar"dagi etikdo'zning darbadarligini tirikchilik ilinjida musofirlikda yashashga majbur insonlar ifodasi sifatida baholash mumkin. Xususan, Isajon Sulton ta'biri bilan aytganda, "*o'zingga ham xos bu darbadarlik insonga Odam Atodan meros, u jannatdan yerga darbadar etilmadimi? Quvilmadimi? Odam avlodlari mangu darbadar*"dir. Asarda har bir inson darbadar ekan, o'zini doim taftish qilishi, o'zligini anglashga intilish zarurati insoniylikning bir belgisi ekanligi g'oyasi singdirilgan. Roman yaratilgunga qadar ijodkorning boshqa asarlarida aks etgan ijodiy tayyorgarlik tarzidagi qarashlarning o'rta va kichik epik janr namunalarida bo'y ko'rsatishi biografik xronotopning mazmun ko'lamini kengaytirishga xizmat qiladi. "Mitti pushtirang maxluqcha", "Hazrati Xizr izidan" asarlarini "Boqiy darbadar" romani epizodlari uchun tayyorgarlik sifatida baholash mumkin.

Yozuvchi biografiyasida uchraydigan muhitning u yaratgan asarlarga ko'chishi, ushbu asarlarda ma'lum davrga xos urf-odat, an'analar, ijodkor turmush tarziga xos madaniy unsurlar badiiy asarda biografik xronotopni yuzaga keltiradi. Badiiy asarga biografik xronotop nuqtai nazaridan yondashish asar koloriti orqali ifodalangan mohiyatni belgilashga yo'l ochadi.

Isajon Sulton romanlarida shamol tasviridan keng foydalanilgan. Bu tabiat hodisasi uning bolalik ongida (ijodkor biosferasiga yoki biografiyasiga xos) iz qoldirgan, badiiy asar yaratilish jarayonida qayta gavdalangan tasvirdir. Biz esa shamolni romanlardagi zamon va makonning o'zgarishini ta'minlovchi motiv sifatida baholaymiz. Ozod tafakkuri ijodkorning badiiy niyatini amalga oshirish bilan birga yozuvchiga tasvir makonini o'zgartirish, ya'ni boshqa makonga ko'chirib o'tkazish imkonini beradi. Shuningdek, voqelikni tezlashtirishga yoki boshqa bir voqelikka bog'lashga, syujet liniyalarida muallif nazarining harakatlanishiga xizmat qiladi. Yozuvchi romanlarida shamol tabiat hodisasidan obraz darajasiga ko'tarilganligi ijodkor tasvir individualizmining natijasidir. Bu "Genetik" romanida bir qadar uchrasa, "Boqiy darbadar"da davrlar osha

qahramonga hamroh bo‘ladi. “Ozod” romanida esa asarga motiv sifatida kirib kelgan shamol badiiy obraz darajasiga ko‘tariladi. Bunda Isajon Sulton asarlarida shamolning badiiy unsur sifatida tadrijiy o‘shish, ko‘tarilish bosqichlarini kuzatishimiz mumkin. U dastlab asarga tasvir elementi sifatida kirib keladi. Peyzajning bir qismidan obrazga aylanadi. Shamol asar makonini o‘zgartirishga va o‘zgargan makonda badiiy vaqtning muayyan maqsadda voqecalanishiga xizmat qilishi orqali esa motivga aylanadi. Ya’ni muallif undan asar voqeligini harakatga keltiruvchi kuch sifatida foydalanadi (ya’ni peyzaj – obraz – motiv munosabatini yuzaga keltiradi). Roman yozuvchining buyuk ijod yo‘lidagi ijodiy safari tarzida bayon etilgan. Unga qamrab olingan voqeliklar bir qarashda Alisher Navoiyning “Lison ut-tayr” dostonini yodga soladi. Dostondagi qushlar “Ozod” romani obrazlarini ijodkorlarga evriltirib olib kirilgandek, go‘yo. Yozuvchi “Lison-ut tayr”dagidek adabiy namoyondalarga metaforik ishoralar orqali murojaat qilsa-da, adiblar nomi sir tutiladi. Ularga xos ijodiy topildiq aynan keltiriladi yoki ishora orqali ma’lum qilinishida reminisensiya muhim o‘rin tutadi. “Ozod”, “Boqiy darbadar”, “Genetik” romanidagi shamol, safar, sinov, uchrashuv motivlari asarning sharqona qarashlar ta’sirida shakllangan realistik ifodasidir. Shu kabilar orqali Isajon Sulton o‘zbek adabiyotiga neorealizm yo‘nalishini olib kirdi.

Bu uch romanni bir-biriga bog‘lab turgan gen injeneringi (ta’bir Y.Solijonovga tegishli) masalasi nafaqat o‘zbek, balki jahon adabiyotida ommalashgan mavzu sanalsa-da, unga sharqona nuqtai nazarning birlashishi, romanlardagi bosh g‘oyalardan biri – o‘zlikni anglash boshqichlarini yorqin ifodalaydi. Darbadar kishi, gen muhandisi, baxt lolasini izlab yo‘lga chiqqan sayyohlardek qayta tarbiyalanuvchi obrazlar ifodasi ijodkorga xos xususiyatlarni ko‘rsatib beradi. Ushbu romanlarda qahramonlar kamolotiga bevosita ta’sir ko‘rsatuvchi obrazlar olib kirilgan. Masalan, Ozodga shamol, darbadarga uning ruhiy “Men”i doimiy hamroh sifatida tasvirlanadi. Shuningdek, bu obrazlar real shaxs sifatida tasvirlanmasa-da, asar qahramonlari bilan kommunikatsiyaga kirishadi. Voqea-hodisalar talqiniga munosabatlarini bildiradi yoki qahramonlar tafakkurining shakllanishiga ta’sir ko‘rsatadi. Ushbu ta’sir qahramonlar zohirida va

botinida namoyon bo‘ladi. Asar qanday yozilsa, shunday o‘qiladi, degan munaqqidlarning ta’kidlari buning isbotidir. Asardagi qahramon bilan birgalikda ijodkor “Men”i ham shakllangan, qahramonlar tafakkurida bu yaqqol ko‘zga tashlanadi. “Shamolni ustoz bilgan Ozodning fikri, his tuyg‘ulari, istak va tushunchalari tobora teranlasha boradi. Bu teranlik va ma’naviy-ruhiy yuksalish yo‘li uning tegrasida jilvalangan zohiriy manzara-holatlaridan botinini mohiyatga tomon ildamlash tarzida kechadi. “Ozod” ko‘zlagan maqsad (borish manzili) aniq, intilishlari e’tiqod ishonchiga esh, hamdami piri komil ekani bois, tasvir davomida barcha ishoratlar asrori ayonlashib, uning qalb ko‘zgusi va ruh oynasida olam akslana boshlaydi”.

Demak, Ozod tafakkuri shakllanib tarixda iz qoldirgan ramzlarni anglashni boshlaydi. Yashirin mohiyatlarga tushunib yetishi xususidagi keyingi fikrlarida muallif “Ozod” romanida qoyadagi na’matak (Oybek) va majnuntol tagida o‘tirgan mo‘ysafidga (Mirtemir) ishora qiladi. Shubhasiz, yuqoridagi kabi hollar ustozlar qismati, adabiy-ma’naviy merosidan bahramandlik, abadiy ruhlari oldida chuqur qarzдорlik hissi merosiy qalam qarshisidagi mas’ullikdan tug‘ilgan”. Bu orqali yozuvchi ijodkorlikni go‘yoki o‘zigacha qalam tebratganlarning hayoti, mashaqqati bergan to‘lovlari, badallari evaziga sabr bilan erishilgan buyuklik sifatida talqin etadi. Lekin ijod bandalari onasini, oilasini, yaqinlarini yoki butun bir hayotini yo‘qotishiga qaramay, bu yo‘ldan qaytmaydilar. Shunday tovonlar evaziga bo‘lsa ham o‘zlarining buyuk yaratiglarini yaratishda davom etgan Oybek, Mirtemir, Shavkat Rahmonlarga ishora orqali katta hayot falsafasi ilgari suriladi. Ya’ni ijod, ijodkorlik ulkan fidoiylik, intertekstuallik asosida namoyon bo‘lgan. Bu orqali nafaqat ijodkor, balki boshqa adabiy namoyondalarning biografik xronotopi taftish etilganligi ma’lum bo‘ladi. Keyingi o‘rinda muallif qahramonini undan-da olisroq adabiy muhitga yetaklaydi. “Qon” qismi Abdulla Qodiriyning yodga soladi. “Iz” va “Kuchuk” nomli qismlardagi tasvir qatag‘onga uchrab, musulmonchilik an’analaridan mosuvo tarzda bir umumiy jarlikka ko‘milgan qatag‘on qurbonlarini xotirada gavdalantiradi. Bu voqeliklarni asarga qamrab olinishi ijodkorlar biografiyasiga chuqurroq olib kirishning samarali usullaridir.

“Ikki qush”da keltirilgan tasvirdan taqdir lolasi-yu baxt qushi sari borayotgan qahramon muallifning o‘zi ekanligi ma’lum bo‘lib, bunga sabab Haq visolidan umiddir. “Bizlar shu yergacha kela olamiz, uyog‘iga o‘ta olmaymiz”, deya payg‘ambar Muhammad (s.a.v)ni merojga olib chiqilishida foydalanilgan so‘zni ishlatish orqali ushbu umidni isbotlaydi. Asarda shamol “Ozodning kamol topishiga mutanosib tarzda yo‘lboshlovchi donishmand zot, ziyarak roviy, nihoyat ilohiy inoyat mujdasi kabi iyerarxik ketma-ketlikda namoyon bo‘ladi. U qahramoni hayotidagi ma’no dashtlari – sinov manzillarida kuzatilgan, ammo kutilmagan voqea-hodisa, timsol va ramzlarni sharhlab, talqin qilib boradi. Shamolni ustoz deb bilgan Ozodning fikri, his tuyg‘ulari, istak va tushunchalari tobora teranlasha boradi. Bu teranlik va ma’naviy-ruhiy yuksalish yo‘li uning tegrasida jilvalangan zohiriy manzara va holatlardan botiniy mohiyatga tomon ildamlash tarzida kechadi” hamda bu tadrij shamol qarshisidagi Ozodning ma’naviy-moddiy (borliq haqidagi) tafakkuri shakllanishiga xizmat qiladi.

Muallif shamolning shakli bo‘lgan shabodani shivirlaguvchi, shamoldan “yo‘l ko‘rsatuvchi”ga aylantirib, qahramonini Cho‘lpon, Fitrat, Hamzalar taqdiri tomon undaydi. Epik “Men” Uchyong‘oqning markazidan Zebi, Yo‘lchining taqdirini kuzatadi. Bu voqealarda Ozodga hamroh bo‘lgan shamol ulg‘ayadi. Bu ulg‘ayish muallif “Men”ining, dunyoqarashining ulg‘ayishi edi. Hammasi aksga, barchasi to‘zonga, bari sarobga mengzalib tasvirlanadi. Albatta, yozuvchi bu fikrlarni ochiq-oydin aytmasdan, kosa tagida nimkosa tarzida ifodalaydi. To‘g‘ri, “Zotan bo‘z yigitni dinamik o‘stirib borib, Eranga aylantirish yozuvchi ijodiy niyatidayoq ko‘zda tutilgan. Shuning uchun barcha struktur-semantik parchalar bosh maqsad negizida adabiy montaj usulida yagona kompozitsion markazga jipslashadi”. Biroq, ijodkor yaratgan qahramon asarda o‘z umrini kechirar ekan, u aynan Eranga emas, balki ijodkor idealini o‘zida tajassum etgan, ruhan va fikran yuksalgan Ozodga aylanadi. Endi unga hayot so‘qmoqlarida hech kim ta’sir ko‘rsata olmaydi. Chunki, uch aks davomida qahramon “Men”i shakllanadi. “Boqiy darbadar”da qahramon makoni milliy zamindan jahon makoniga tomon harakatlansa, “Ozod”da qahramon takomillashuvining muallifga xos yo‘li

to'lig'icha milliy zaminda kechadi. Bu kechimda Ozod shamol bilan aynizamoniylilikda, yori bilan esa ayrizamoniylilikda tasvirlanadi. Har ikki qahramonni ular bosib o'tgan qismat yo'li, ma'naviy maqomi shakllantirib lomakon voqeligiga (zamon va makon tushunchalaridan holi bo'lgan voqelik) olib kirish orqali ikki romanda ham qurama voqeliklar xronotopi bir roman sifatida shakllantiriladi. Bu esa bugungi o'zbek romanchiligida sifat va miqdor o'zgarishlari bilan bir qatorda tasvir va tasavvur (ifoda usulidagi samarali o'zgarishlar)ning ham rivojlanayotganini ko'rsatadi. Isajon Sulton ijodiga o'zbek adabiy muhitining ko'rsatgan ta'sirini, tasvir va tasavvur ko'lamining kengayishiga asos bo'la olgan milliy adabiyotning yangi aloqa almashish vositasi sifatida tushunish mumkin.

Muallif "Men"ining adabiy qahramonda aks etishi ijodkor dunyoqarashini baholash uchun ahamiyatlidir. Adabiyot san'atida muallif va qahramon "Men"iga ta'siri tahlil etilib, ular orqali badiiy asarni tahlil qilish badiiy asar g'oyalar tizimini aniqlashtiradi. Biografik tahlilning badiiy asar uchun ahamiyati asoslandi.

Demak, ijodkorning qarashlari, fikrlari badiiy asarda muallif va qahramon nutqi orqali namoyon bo'ladi. Yozuvchining badiiy mahorati bu ikki nutqdan ununumli foydalangan holda voqelikni ishonarli, obrazli, ta'sirchan tarzda tasvirlashidadir. Bu muallif va qahramon nutqidan ijodkor g'oyalar mundarijasining o'sib chiqishini ta'minlagan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Abdulkhamidova H.A. Isajon Sultonning "Ozod" romanida aks xronotopi //Хоразм Маъмун Академияси Ахборотномаси, 2021.
2. Бахтин М. Форми времени и хронотопа в романе //Вопросы литературы и эстетики, 1975. – С. 234.
3. Ёқубов И. Мустақиллик даври ўзбек романлари поэтикаси: Монография. – Тошкент: Nurafshon business, 2021.
4. Ёқубов И. Исажон Султон насри бадиияти: Кўп пўртаналардан баҳс этувчи асар. – Тошкент, 2017.

5. Каримов Б. Абдулла Қодирий феномени. – Тошкент: Info capital group, – 2019.
6. Прихожан А.М. Психологическая природа и возрастная динамика тревожности: Личност. аспект: диссертация... доктора психологических наук. – Москва, 1996.
7. Султон, Исажон. Боқий дарбадар. Роман, қисса, ҳикоялар. – Тошкент: Ўзбекистон, 2011.
8. Султон, Исажон. Генетик. Озод. – Тошкент: Янги аср авлоди, 2018.
9. Тўраева Б. Тарихий романларда бадиий замон муаммоси: филология фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси. – Тошкент, 2018.
10. Тошева Н. Ҳозирги ўзбек насрида фольклорга оид воситаларнинг поэтик функцияси (Исажон Султон насри мисолида): филол.фанлари бўйича фалсафа доктор.дисс. автореферати. – Тошкент, 2020.
11. Умарова М. Тарихий драмада вақт концепцияси: филол. фан.ном... дис. – Тошкент, 2012.
12. Йўлдошев Қ., Қодиров В., Йўлдошбеков Ж. Адабиёт: Умумий ўрта таълим мактабларининг 9-синфи учун дарслик мажмуа. – Тошкент: Янгийўл полиграф сервис, 2006.
13. Abdulkhamidova H.A. International Journal on Integrated Education Poetic Characteristics of Chronotopy of Photos in Isajon Sultan's Novel "Free" Indaneziya, 2021.